

ford 1906, IV, 372; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 63; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 624; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nüzûmü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 294-298; *Système des mesures, poids et monnaies de l'Empire ottoman et des principaux états avec de nombreux exercices et des tables de conversion*, İstanbul 1988, s. 19; K. M. Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society, and Economy in Lower Egypt: 1740-1858*, Cambridge 1992, s. 209-210, 254-255; Mahmoud Bey, "Le système metrique actuel d'Egypte", JA, I (1873), s. 86-87; M. H. Sauvaire, "Matériels pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", a.e., VIII (1886), s. 525-529; Mahmûd Ferve, "el-Mekâyîs ve'l-mevâzin ve'l-mekâyîl fi Tûnis hilâle'l-karneyni's-şâmin ve't-tâsi' aşer", *el-Mecelle-tû't-târihiyyetü'l-'Arabiyye li'd-dirâsâti'l-'Os-mâniyye*, sy. 7-8, Zağvan 1993, s. 241-242.

CENGİZ KALLEK

KASABBAŞİZÂDE İBRÂHİM

(ö. 1820)

Defterdar, Mühendishâne mekteplerinin ilk Türk hocalarından.

Babası Ali Ağa kasabbaşı olduğu için Kasabbaşızâde diye anılır. Kaleminden yetişme bir devlet adamı olan ve hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Kasabbaşızâde 1787 yılında Sûratçı Nâzırlığı ile Katar-ı Hâcegân'a dahil olmuş ve zamanla defterdarlık makamına kadar yükselmiştir (*Sicill-i Osmânî*, I, 146). I. Abdülhamid döneminde başlatılan yenileşme hareketleri çerçevesinde açılmış olan deniz ve kara mühendishânelerinde Gelenbevi İsmâil ile birlikte hendese ve riyâziye dersleri vermiş (Uzunçarşılı, s. 530-531), daha sonra Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyun müdürlüğüne tayin edilmiş, bu görevi sırasında yetenekli öğrencileri belirleyerek devlet tarafından desteklenmelerini sağlamıştır. Kasabbaşızâde eserlerini daha çok Arapça olarak kaleme almıştır. 26 Kasım 1820 tarihinde vefat eden Kasabbaşızâde, Beyoğlu Mevlevihânesi hazîresine defnedilmiştir (*Sicill-i Osmânî*, I, 146).

Eserleri. 1. *Şerhu'l-İzhâr*. Birgivi'nin *İzhârü'l-esrâr* adlı Arapça gramer kitabı üzerine yazılmış bir şerh olup değişik kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır (Köprülü Ktp., nr. K 583; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 6200; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1600). 2. *Sefinetü'l-mesâ'il*. Felsefi ve kelâmî meselelerin ağırlıkta olduğu bir felsefe sözlüğü görünümünde olan eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hâlet Efendi, nr. 792). 3. *Risâle 'alâ beyânî aksâmî'l-'âlemîn*. Kozmoloji ve ontoloji konularına dair bu

risâlede cisimler ve akıllar âlemiyle bu iki âlem arasında bir vasıta olarak düşünülen muallak ideler âlemi incelenmektedir (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 434). Eserin en önemli yönü, İsrâkiyye'de olduğu gibi Meşşâilik'teki ay altı ve ay üstü âlemi anlayışının dışında üçüncü bir âlemden bahsetmesidir. İki âlem arasında bir tür soyutluktan somutluğa geçişi sağlayan muallak ideler âlemine ceberût âlemi veya misal âlemi de denilmektedir. Bu âlemde dünyadaki bütün varlıkların birer ilk örneklerinin bulunduğu şehirler vardır (vr. 29^b-30^b). 4. *Risâle tete'allaku 'alâ beyânî'l-müşûli'l-Eflâtûniyye ve'l-müşûli'l-mu'allaka ve'l-farkı beynehümâ*. Eflâtun'un ideleriyle muallak ide kavramlarının, Meşşâî, İsrâkî ve dinî literatürdeki anlamlarını açıklayan risâle Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 3941/1-2). Kasabbaşızâde'ye göre Allah'ın dışında müessir ve müdebbir varlıklar vardır. Müessir varlıklar, Allah'ın kendilerine verdiği güçle cismanî varlıkları gerçekleştiren "on akıl"dır; müdebbir varlıklar ise oluşan cisimlerin idarecisidir. Ulvî (semavî) cisimlerin müdebbiri feleklerin nefisleridir; süflî (ay altı) cisimlerin ise biri türlerinin, diğeri fertlerinin olmak üzere iki farklı müdebbir ideleri vardır (vr. 151^b-152^a). 5. *Risâle fi ahvâli'l-İsrâkiyyîn*. Müellifin İsrâkî filozoflardan saydığı Eflâtun, Hermes ve Pisagor'un felekî nefislerle kendi nefislerinin birleşmesini (ittisâl) ve Pisagor'un mûsiki ilmini nasıl elde ettiğini araştıran bir eser olup İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (Muallim Cevdet, nr. 434) ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (nr. 3941/1-2) nüshaları mevcuttur. 6. *Risâle fi keyfiyeti'r-rû'yâ*. Rüyanın mahiyeti, kısımları ve nasıl meydana geldiğini açıklayan risâle Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 3941/1-2). Müellife göre rüya kâzib ve sâdık olmak üzere ikiye ayrılır. Kâzib rüya hiss-i müşterek, hayal ve beyni oluşturan mizaçtan, sâdık rüya ise nefis-i nâtikanın soyut akıllarla birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Zira bu akıllarda bütün varlıkların sûretleri bulunmaktadır. Nefsin bu akıllarla birleşmesiyle sûretler nefiste izlerini bırakır ve böylece rüya gerçekleşmiş olur (vr. 149^b-150^b). 7. *Risâle fi'r-rûh yüsemâmâ bi'n-nefsi'n-nâtîka*. Değişik mezhep ve âlimlerin görüşlerinin kısaca mukayese edildiği eserde müellif, ruhu beden bir aleti değil aksine ondan tamamen ayrı ve mucerret bir cevher olarak görmekte, hatta kişi öldükten sonra

bile ruhunun algılamaya devam ettiğini ve sağ olan kişilerle irtibat kurabildiğini iddia etmektedir (vr. 154^a-155^b). Eserin bilinen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 3941/1-2). 8. *Risâle fi'l-ma'kûlâtî'l-'aşere*. Aristocu bir bakış açısıyla on kategoriye açıklayan eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (nr. 3941/1-2). 9. *Risâle fi beyânî menâzili'l-kamer ve mûksihî fihâ*. Ayın menzilleri ve bu menzillerde geçirdiği süreler konusunu inceleyen eserin bilinen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 3941/1-2). 10. *Risâle fi i'tikâd-i Ehli's-sünne ve'l-cemâa*. Ehl-i sünnet'in tanımını yapan ve görüşlerini kısaca anlatan bu Türkçe eserde müellif, genellikle Mâtürîdîler'in görüşünü benimsemekle birlikte Eş'arîlik ve diğer mezheplerin görüşlerini de zikretmektedir. Eser *Risâle-i i'tikâdiyye* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1258). 11. *Risâle fi beyânî'l-mürekkabât elletî lâ mizâce lehâ fi'l-cev*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bu Türkçe eserde (Muallim Cevdet, nr. K. 542) hava tabakasında, yerkürenin dış kabuğunda ve iç katmanlarında meydana gelen olaylar incelenmektedir. Kasabbaşızâde'nin en ilgi çeken görüşü depremle ilgili olanıdır. Ona göre deprem yer altında ısınıp genişleyen hava, buhar ve dumanın yer kabuğunun zayıf olan kısmını kırmasıyla oluşur. Depremin meydana gelmesinin en önemli sebebi güneş tutulmasıdır. Güneşin tutulmasıyla yeryüzüne gelen ısının âniden kesilmesi yer altında bulunan gazların soğuyup büzüşmesini sağlar. Güneş tutulmasının sona ermesiyle yeryüzüne âniden gelen güneş ışınları, bu üç maddenin ısınıp genişleyerek yer kabuğunu en zayıf yerinden kırmak suretiyle depremi oluşturur. Depremi önlemek için deprem bölgelerinde derin kuyular açılarak yer altında sıkışan gazların boşaltılması gerekir (vr. 15^a-17^a).

BİBLİYOGRAFYA :

Kasabbaşızâde İbrâhim, *Aksâmü'l-'âlemîn*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 434, vr. 29^b-30^b; a.m.f., *el-Müşûlû'l-Eflâtûniyye*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3941/1-2, vr. 151^b-152^a; a.m.f., *Risâle fi'r-rûh yüsemâmâ bi'n-nefsi'n-nâtîka*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3941/1-2, vr. 154^a-155^b; a.m.f., *Risâle fi beyânî'l-mürekkabât*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K. 542, vr. 15^a-17^a; M. l'Abbe Toderini, *De la littérature des turcs* (trc. M. l'Abbe de Courmand), Paris 1789, I, 166; *Sicill-i Osmânî*, I, 146; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 1040; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 266; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 508, 530-531; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 29; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (haz. Aykut Ka-

zancıgil – Sevim Tekeli), İstanbul 1982, s. 203; İsmail Erdoğan, *İbrahim Kasabbaşızade'nin Felsefî Görüşleri* (doktora tezi, 2001), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 13-23, 128-129, 152-155, 172, 218 vd.

İSMAİL ERDOĞAN

KASÂME

(القَسَامَة)

Fâilî meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanlarının veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimi.

Sözlükte “yemin etmek, yemin eden topluluk; barış ve yüz güzelliği” gibi anlamlara gelen kasâme İslâm hukukunda, fâilin kesin delille belirlenemediği bir cinayet işlendiğinde suç mahallinden sınırlı sayıda bir topluluğun haklarındaki suç isnadını defetmek veya maktulün yakınlarının suç isnadında bulunmak amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminlerin adıdır.

Ceza ve ispat hukukunun birçok kuru- mu gibi kasâme de İslâm öncesi dönemi- nin Hicaz-Arap toplumundan devralınarak iyileştirilmiş bir usul olup kökü Sâmî geleneğe kadar uzanır. Eski Ahid'deki, fâilî meçhul cinayetlerde fâilin bulunabilmesi amacıyla daha önce işe koşulmamış genç bir ineğin boğazlanması ve maktulün bulunduğu yere en yakın şehrin ihtiyarlarının bu ineğin üzerinde elini yıkayarak ellerinin kan dökmediğine, gözlerinin onu görmediğine yemin etmesi usulünden söz eden ifadeler (Tesniye, 21/1-9) kasâmenin yahudi hukukunda mevcut olduğunu gösterir. Kur'an'da da İsrâilî-ğulları arasında vuku bulan bir cinayette fâilin teşhisi için benzeri şekilde bir ineğin kesilmesine yemin unsuruna yer vermesizsin temas edilmektedir (el-Bakara 2/72-73).

Hicaz Arapları, yalan yere yeminin dünyevî kötü sonuçları olacağına dair köklü inanışları sebebiyle ispat hukukunda yemine sıkça başvuruyor, yemin etmesi istenen kimsenin yeminden kaçınmasını sübût yönünde önemli bir delil sayıyordu. Bunun için de fâilî meçhul cinayetlerde cinayetin işlendiği veya cesedin bulunduğu yerdeki insanların cinayeti işlemediğine ve görmediğine dair yemin etmesi veya yeminden kaçınması suçu ispat veya suç isnadını defetmek açısından önemliydi. İkinci bir yol olarak da maktulün yakınlarının cinayeti belli bir şahsın işlediği-

ne inanmaları ve böyle bir iddiada bulunmaları halinde bu defa onlardan cinayeti o şahsın işlediğine dair yemin etmesi isteniyor, yemin ederlerse sanığa diyet ödetiliyordu (Cevâd Ali, V, 524). Ancak bunlardan hangi usule öncelik verileceği kaynaklarda açık değildir. Fâilî meçhul cinayetlerde tarafların bu iki türlü yeminleşme usulü İslâm döneminde nefy ve ispat kasâmesi şeklinde fıkıh mezheplerince sistemleştirilerek korunmuştur. Kaynaklarda, Câhiliye dönemi kasâme uygulamasına örnek olarak Ebû Tâlib'in Hâşimoğulları'ndan bir işçinin öldürülmesi üzerine zanlı şahsın kabilesinden elli kişiye yemin ettirmesi olayı aktarılır (Buhârî, “Menâkıbü'l-enşâr”, 27; İbn Habîb, s. 335-336).

Câhiliye Arapları tarafından bilindiği ve yer yer başvurulduğu anlaşılan kasâmeye Kur'an'da temas edilmez. Hadis mecmualarında Hz. Peygamber'in kasâmeyi Câhiliye'deki şekliyle devam ettirdiği rivayeti yer alır (Müslim, “Kasâme”, 7; Nesâî, “Kasâme”, 2) ve bu kaynakların kasâme, diyât, eymân gibi bölümlerinde konuya ilişkin sınırlı bilgiler ve uygulama örnekleri verilir. Bunlardan birinde, ensardan Abdullah b. Sehl b. Zeyd'in Hayber hurmalıklarında öldürülmüş olarak bulunması üzerine maktulün yakınlarıyla yol arkadaşısı olan Muhayyisa b. Mes'ûd cinayeti Hayber yahudilerinin işlemiş olma ihtimalini dile getirdiler. Resûl-i Ekrem, onlardan bu cinayeti Hayber yahudilerinin işlediğine dair elli defa yemin etmelerini istediğinde onlar yanında bulunmadıkları ve görmedikleri bir cinayet hakkında yemin edemeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber yahudilerin elli yeminle cinayet suçundan berat edeceğini açıkladı ve aradaki gerginliği gidermek için de maktulün diyetini beytûlmâlden ödedi (Buhârî, “Diyât”, 22; Müslim, “Kasâme”, 1). Bir diğer rivayette Resûlullah'ın, yahudilerden elli erkeğe cinayeti işlemediklerine ve işleyeni de bilmediklerine dair yemin ettirerek diyet ödettiği, yahudilerin de, “Gerçekten o, nebîmiz Mûsâ'nın hükmettiğiyle hüküm vermiştir” dedikleri aktarılır (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, VIII, 123).

Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarında kasâme usulüyle diyete hükmedildiğine dair muhtelif rivayetler mevcutsa da kisasın uygulandığına dair rivayetlerin sıhhati ve içeriği tartışmalıdır (Buhârî, “Diyât”, 22; “Meğâzî”, 36; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 9; Abdürrezzâk es-San'ânî, X, 37-44; Serahsî, XXVI, 109). İs-

lâm toplumunda fikhî düşüncenin gelişimine ve ekolleşmesine paralel olarak fâkihler, kasâmenin meşruiyetinden uygunlaşmış şekline ve sonuçlarına kadar birçok yönünü tartışıp zengin bir doktrin geliştirmişler, bunun sonucu olarak da kasâme fıkıh literatüründe bu adı taşıyan bağımsız bir bölüm veya cinâyet bölümünün alt konusu olarak, ayrıca “eymân, nükûl, diyât, da'vâ” gibi başlıklar altında dolaylı bilgiler verilerek ayrıntılı biçimde işlenmiştir.

Mahiyeti ve Çeşitleri. Aksi ispat edilemediği sürece kişilerin suçsuzluğu asıl olduğundan ceza yargılaması hukukunda delile dayalı ispat merkezî bir önem taşır. Klasik doktrinde beyyine denince şahitliğin anlaşılması ve ispata elverişli delillerin başında şahitliğin veya suçlunun itirafının gelmesi de ispatın açık ve mümkün olduğunda şüpheden uzak bir delile dayanması ilkesinin gereğidir. Ancak şahidin ve suç itirafının bulunmadığı durumlarda hakların zayı olmaması ve suçların önlenmesi için yardımcı delillere başvurulur. Yemin ve yeminden kaçınma bu yardımcı delillerden biri olup toplumda ahlâkî ve şahsî faziletlerin canlılığına da bağlı olarak belli bir ispat gücü taşır. Özel bir yemin türü olan kasâme, toplumda can güvenliğinin sağlanması ve korunmasının bölge halkının duyarlılık kazanması ve ortak sorumluluk bilincinin güçlenmesi, cinayet zanlılarının haksız töhmetten kurtulması, maktulün yakınlarının acısının hafifletilmesi, adaletin gerçekleşmesi ve kamu vicdanının rahatlatılması gibi önemli işlevler üstlenmiştir.

Kasâmenin İslâm döneminde cinayetlerde sorumluyu belirleme yöntemi olarak uygulama alanı bulması ve gerekçelendirilmesi de bu çizgide olmuş, bunun için fâkihler kasâmenin genel ispat hukukundan bir istisna olduğu, genel kuralı tahsis ettiği, kıyasa ve suçların şahsiliği ilkesine aykırı düşse de kanların heder olmasını önleme amacıyla maslahata binası ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle meşruiyet kazandığı gibi açıklamalar yapmışlardır. Ancak kasâme fâkihlerin büyük çoğunluğunca meşrû bir delil sayılsa da azınlığı teşkil eden bazı tâbiîn ve sonrası nesil âlimleri, kasâmeyi meşrû bir ispat vasıtası veya kısas ve diyete hüküm için yeterli sebep görmezler. Bu fâkihler, kasâmenin genel ispat kurallarıyla çeliştiği ve olaya tanıklığı bulunmayan kimsele- rin yeminine dayalı olarak hüküm vermenin doğru olmayacağı görüşündedir (İbn Rüşd, II, 357-358; Şevkânî, VII, 41).